

Els colors de la neu

Les llengües, les persones i el món

Pere Comellas
Carme Junyent

E Eumo
Editorial

SUMARI

1. PARLAR PER FER COSES	7
2. TOTES LES LLENGÜES SÓN IGUALS, TOTES LES LLENGÜES SÓN DIFERENTS	11
Prejudicis, és a dir, judicis previs sense cap base	12
Alguns trets (gairebé) únics de les llengües	14
Universals (més o menys)	17
Universals implicatius	21
3. COM ANOMENEM LA GENT?	25
Jo soc jo i tu ets tu	25
<i>Joa, tua i ella?</i>	<i>27</i>
<i>Nosaltres vol dir tu i jo?</i>	<i>29</i>
<i>Tu o vostè?</i>	<i>32</i>
Gèneres i sexes	40
<i>Gènere i sexe sovint no són pas el mateix (lingüísticament parlant)</i>	<i>41</i>
<i>Puix parla així, és una dona</i>	<i>45</i>
La sang és més espessa que l'aigua: lèxic del parentiu	46
<i>Els sistemes de parentiu, tema estrella de l'antropologia</i>	<i>47</i>
<i>De mare només n'hi ha una?</i>	<i>49</i>
Quin nom li posarem, a la criatura?	53
<i>Explicar les circumstàncies del naixement</i>	<i>54</i>
<i>Definir la persona o la personalitat</i>	<i>57</i>
<i>Noms per evitar la mort</i>	<i>59</i>

4. COM ANOMENEM EL MÓN	61
Llengües i visió del món: relativitat i traductibilitat	61
<i>La relativitat, o relativisme, o determinisme lingüístics</i>	63
<i>La neu dels «esquimals»</i>	66
<i>Gramàtica i determinisme</i>	69
<i>Intraduïble</i>	76
<i>La llengua ens condiciona, sí o no?</i>	80
Les llengües són com el món, o el món és com les llengües?	81
<i>Categoritzar</i>	83
<i>Ni una cosa ni l'altra o totes dues alhora</i>	91
Anomenar l'espai: llocs i situacions	93
<i>Aquí i allà, aquest i aquell</i>	93
<i>Dreta i esquerra, nord i sud</i>	99
<i>Els noms propis dels llocs: topònims</i>	102
Anomenar el temps	107
<i>El temps i l'espai</i>	108
<i>Viatgem pel temps o és el temps, que es mou?</i>	110
Comptar fins a tres o més	114
<i>El càlcul mínim</i>	115
<i>Comptar de maneres ben diferents</i>	120
<i>La calculadora digital i manual</i>	126
Paraules que viatgen per tot el món: el cas dels animals grossos	129
5. VIDA I MORT DE LES LLENGÜES	137
No hi ha llengües subdesenvolupades	139
La preocupació per la mort de les llengües	141
Les llengües no s'extingeixen: les fan extingir	144
Revitalitzar: replantar llengües	146
REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	149

1. PARLAR PER FER COSES

A l'hora de determinar quins són els trets essencials que ens diferencien de la resta d'animals, la parla sempre hi té un lloc destacat. Segur que se'n poden trobar d'altres: la nostra capacitat de manipular l'entorn i adaptar-lo; el fet de cuinar; la consciència i la ritualització de la mort; l'humor... Algunes d'aquestes coses també les fan altres formes de vida (manipular l'entorn i els aliments), però a una escala escandalosament més petita que nosaltres. Altres —com l'humor o la consciència de la mort— potser van força lligades a la capacitat de parlar. És veritat que ja fa temps que es qüestiona la idea de trencament absolut entre humans i altres animals. Per exemple, tradicionalment s'havia dit que només nosaltres teníem «cultura» (un concepte complex i problemàtic), perquè es creia que érem els únics éssers que acumulàvem i transmetíem coneixement al marge de l'instint, mentre que la resta de formes de vida estarien completament determinades per la seva genètica. Si bé sembla evident que també hi ha cultures en altres espècies, encara que es puguin considerar rudimentàries en comparació amb les humanes. En determinades espècies, un grup té conductes diferenciades d'altres grups, fa servir eines diferents (és a dir, una tecnologia pròpia) o tècniques pròpies, i aquest coneixement es transmet per imitació.

Amb tot, per més que es pugui qüestionar la discontinuïtat entre la humanitat i els altres éssers vius, sembla clar que la im-

portància que l'aprenentatge i la transmissió cultural tenen per a nosaltres és immensa en comparació amb qualsevol altra espècie. I aquí la llengua hi té un paper fonamental. Tenim un sistema de comunicació tan complex i sofisticat que costa molt d'explicar en termes evolutius. D'on ha sortit, una cosa així? Els intents d'explicar-lo a partir de sistemes d'animals genèticament i evolutivament propers com són altres primats no han tingut gaire èxit. La manera com es comuniquen fins i tot els més aparentment complexos en termes cognitius, o els genèticament més pròxims a nosaltres com són els ximpanzés i els bonobos, no té gaire relació amb les llengües humanes. Alhora, altres espècies molt més allunyades de nosaltres com certs tipus d'ocells, ratpenats o cetacis tenen capacitat d'aprenentatge vocal: poden aprendre sons nous (no només reconèixer-los, sinó produir-los), cosa que no fa cap altre primat. Potser algun dia podrem comprendre per quines vies l'evolució ens va regalar aquest artefacte increïblement complex i potent que són les llengües. Mentrestant, ens continuarem preguntant quines pressions tan particulars de la selecció natural les han fet possibles. Sobretot si tenim en compte el que el lingüista Derek Bickerton (2014) anomena la «paradoxa de Wallace»: ¿com és que l'espècie humana ha arribat a desenvolupar una ment amb una potència molt i molt superior al que hauria calgut per sobreviure com a espècie? És a dir, per què tenim un ordinador tan sobrat, quan les feines que ha de fer per garantir-nos la supervivència les faria tant o més bé amb menys capacitat i per tant menys despesa energètica? Per aquest autor, la llengua hi té molt a dir.

El cas és que sembla ben clar que tenim una mena de llenguatge molt particular, molt únic en gairebé tots els sentits. Un mecanisme tan complex que en bona part encara comprenem poc. I, alhora, que fem servir absolutament tots els humans —fins i tot persones amb greus dèficits o malalties importants— amb una traça extraordinària i amb una rellevància imprescindible per a la

nostra vida. De fet, la manca de llengua —per culpa d'una sotaexposició continuada a la socialització, per exemple— pot provocar greus problemes cognitius, no només socials.

En efecte, el fet de parlar ens és tan connatural i tan necessari per desenvolupar-nos com a individus i com a comunitats que a vegades ens n'oblidem, com ens oblidem que no parem de respirar ni cinc segons. Parlant fem moltíssimes coses que ens són essencials. Molt més que comunicar-nos en el sentit restringit de passar-nos mútuament fragments d'informació. La parla (i aquí sempre que diem «parla» hi incloem tota llengua natural, independentment de la modalitat en què s'expressa, oral o gestual) ens és imprescindible per relacionar-nos, per cooperar, per dissentir, per comprometre'ns, per rebutjar-nos, per sotmetre, per humiliar, per protestar, per alliberar, per enyorar, per planificar, per mostrar respecte, per reconèixer autoritat, per xafardejar... Fins i tot per pensar (cosa que no vol dir que sigui el mateix que el pensament). Doncs bé, aquest llibre vol explorar una petitíssima part de les relacions entre les llengües i la nostra manera de viure, és a dir, entre el llenguatge i la cultura. Llengües i cultura tenen molt en comú. D'entrada són dos fenòmens que podríem entendre com a (gairebé) exclusivament humans, però presents en tota la humanitat. Per tant, es podria creure que són característiques innates pròpies de la nostra espècie, com ho és la trompa per a un elefant o l'habilitat de fer teranyines per a una aranya. La gran diferència és que les llengües i les cultures presenten enormes diferències entre elles i a més, a diferència dels elefants i les aranyes, no ens venen donades des del naixement: necessitem aprendre'n una bona part. És a dir, és clar que depenen de la biologia de la nostra espècie, però alhora tenen una dimensió adquirida, d'aprenentatge, tan imprescindible com la part genètica. Si no ets humà, no aprendràs a parlar. Però si ho ets però ningú no et parla des de petit, tampoc.

Estudiar el llenguatge humà es pot fer des de molts punts de vista. En les darreres dècades, els lingüistes els han confrontat sovint, com si només hi hagués d'haver una perspectiva. És com si un químic li digués a un antropòleg: «tu estudies l'alimentació de manera equivocada. El que interessa és la composició dels aliments. Les vitamines, les proteïnes, el que assimilem i el que no, etc.».

Si bé és indiscutible que mengem per sobreviure, el menjar és això i prou? De cap manera. Per als humans el menjar és molt més que alimentació: és socialització, identitat, art, economia, cultura, entreteniment, experimentació... I per comprendre cadascun d'aquests aspectes ens calen enfocaments diferents que la química tota sola no pot pas oferir. Realment, ¿seríem els mateixos humans si ens injectéssim cada matí la quantitat d'elements químics que necessitem per funcionar com si poséssim combustible en una màquina? És clar que no.

Doncs en les llengües passa el mateix. La manera com construïm una cadena de signes, amb quins mitjans físics, amb quins recursos, com els relacionem amb el món... Tot això és interessant i necessari. Però no ho és menys entendre de quina manera fem servir tota aquesta maquinària en les nostres vides, en tots els sentits, també de quina manera pensem i parlem sobre les llengües, com ens ajuden a sentir-nos d'una (o de més d'una) comunitat, com les fem servir per transmetre normes socials però també per qüestionar-les, etc. Per sort, hi ha lingüistes que, com els químics, desentranyen els àtoms i les molècules de les llengües, les seves combinacions i composicions, però aquesta no és la perspectiva d'aquest llibre. Aquí ens posem més aviat les ulleres de l'antropòleg i ens mirem les llengües com un element més —un de molt essencial— de les cultures.